

Бувають такі часи, коли життя різко уповільнює ходу, ніби не наважується йти далі або бажає змінити напрямок. Тоді легко може трапитися нещастя.

У Гомо хворів маленький син; це тривало вже рік, без значного поліпшення, хоча і не загрожувало особливою небезпекою; лікар наполягав на тривалому курортному лікуванні, а Гомо ніяк не міг наважитися поїхати з сім'єю. Йому здавалося, що така подорож занадто надовго відірве його від нього самого, його книг, планів, від усього звичного життя. Він сприймав це своє небажання як ознаку самозакоханості, але, можливо, то був вияв скоріше якогось самоусунення,— адже з тих пір він жодного разу навіть на один день не розставався з дружиною; він дуже любив її, любив ще й досі, але з появою дитини раптом виявилось, що ця любов здатна втратити цілісність — наче камінь, що дає тріщину під дією води, що вперто точить його. Це нове відчуття дуже дивувало Гомо, адже він не міг сказати, що сама його любов за минулий час якось зменшилася, і вповдовж безкінечного лаштування родини до від'їзду він даремно намагався уявити собі, як проведе сам літо, що наближається. Але він відчував стійку відразу до будь-яких морських і гірських курортів. Отож він ~~зостався~~ ~~сам~~ і назавтра одержав листа, який його втішив,— то була пропозиція приєднатися до компанії для розробки старих венеційських золотих копалень у Ферзенській долині. Лист був від пана Моцарта Амадео Хоффінготта, з яким він познайомився під час однієї подорожі й швидко заприятелював.

Воднораз не було жодних сумнівів, що йдеться про солідну, сумлінну справу. Він послав дві телеграми: у першій сповіщав дружину, що терміново виїздить і повідомить про місце свого перебування пізніше; у другій погоджувався взяти участь у розвідувальних роботах як геолог і, можливо, зробити певний грошовий внесок для початкових робіт.

У П., заможному італійському містечку, що розбагатіло на виноробстві та шовківництві, він зустрівся з Хоффінготтом, гінким чорнявим діяльним красенем його віку. Компанія, як йому повідомили, вже мала у своєму розпорядженні значні американські кошти, отже, роботи вестимуться з розмахом.

Тим часом йшла підготовка експедиції, до якої належали вони обоє та ще троє пайовиків і яка мала вирушити вглиб долини: купували коней, чекали прибуття інструментів, вербували помічників.

Гомо і сам не знав напевне, чому він зупинився не в готелі, а в домі одного італійського знайомого Хоффінготта. Там йому відразу впали в око три речі. М'яка постіль, невимовно прохолодна, в чудовому обрамленні червоного дерева; шпалери з сумбурним малюнком, позбавленим будь-якого смаку, але разом з тим неповторним і дивовижним; та ще очеретяне крісло-гойдалка,— коли гойдаєшся в ньому і не зводиш погляду зі шпалер, уся твоя істота поступово розчиняється у киплячій плутанині витких рослин, котрі то нависають над тобою, то блискавично зменшуються і відступують назад.

А повітря на вулицях було дивною сумішшю зі снігу та півдня. Стояла середина травня. Вечірня темрява освітлювалася великими дуговими лампами, які висіли на протягнутих упоперек дротах так високо, що вулиці лежали внизу, схожі на сповнені синім мороком глибокі ущелини, по темному дну яких доводилося пробиратися людям, тоді як у безодні простору над ними розхитувалися білі шиплячі сонця. Весь день можна було милуватися виноградниками і лісами. Багрянний, жовтий і зелений кольори лишалися ще з зими, бо дерева не скидали листя; тлін і свіжість перепліталися в їхньому уборі, як на кладовищенських вінках, і малесенькі червоні, блакитні й рожеві будиночки були розкидані подекуди, наче різнокольорові гральні кості, за невідомим примхливим формальним законом, нечутливі до всього навколишнього. А вгорі ліс був темний, і гора називалася Зельвот¹. Поверх лісів її одягали засніжені альпійські луки; плавкими широкими хвилями збігали вони на сусідні гори, супроводжуючи вузьку долину, що стрімко підіймалася вгору, долину, куди мала вирушити експедиція. Траплялось, що пастухи, які спускалися з гір, щоб продати молоко і купити поленту, приносили великі друзи гірського кришталю чи аметисту, які, за їхніми словами, росли в численних ущелинах так пишно, ніби квіти на лузі, і ці лиховісно-прекрасні казкові витвори, що мерехтіли чуттєво, як іноді зірки вночі, посилювали враження, що під видимою оболонкою цього краю ховається щось млосно бажане. Коли вони вїхали в долину і десь о шостій ранку проминули Сан-Орсолу, біля маленького кам'яного місточка, перекинутого через зарослий чагарником гірський струмок, витьохкувала якщо не сотня, то, напевне, зо дві дюжини солон'їв; саяв ясний день.

Проїхавши далі вглиб, вони опинилися в дивному місці. Селище приліпилося на схилі гори; гірська стежка, що вела до нього, в кінці вже перестрибувала з однієї пласкої брили на іншу, утворюючи вулицю, від якої по схилу до лук збігали, наче звивисті струмки, кілька коротеньких, майже прямовисних провулків. Коли дивитися, стоячи на стежці, то бачиш перед собою лише старі, убогі селянські хатинки; але, глянувши на них знизу, з луків, ніби переносишся через століття в доісторичне селище на палях, тому що стіни, повернуті в долину, спиралися на високі стовпи, а нужники зависали над урвищем трохи збоку, як паланкіни, на чотирьох тонких палях, заввишки з дерево. Також і ландшафт навколо селища був особливий. Його утворював розкинутий широким напівколом і вкритий гострими скелями гірський масив, що прямовисно спадав до пологого схилу, який оточував вкритий лісом конус меншого розміру, що здіймався в центрі, завдяки чому все це нагадувало кондитерську форму з конусоподібним виступом усередині, а там, де її краєчок був відрізаний струмуючим у тіснині ручаєм, вона ніби нахилилася над урвищем до високого протилежного берега, який спускався разом із ручаєм в долину і прихистив на собі селище. Подекуди виднілися засніжені улоговини з низькорослими гірськими соснами, поміж яких часом пробігали косулі, на круглому горбі посеред лісу вже токував тетерук, а на луках із сонячного боку цвіли квіти, схожі на жовті, блакитні та білі зірки, такі великі, ніби хтось висипав торбу галерів у траву. Досить було піднятися кроків на сто вище за село, як ти опинявся на рівному, не дуже широкому майданчику, на якому розташувалися городи, поля, сінники і поодинокі хатинки, а на виступі, що видавався у долину, прилаштувалася невеличка церква і дивилася звідти на світ, що простягався в ясні дні перед долиною, як море перед гирлом річки; і ледве можна було розрізнити, де кінчається золотисто-жовта далечінь благословенної рівнини, а де вже починаються непевні хмарні небесні угіддя.

Життя, що починалося тут, обіцяло бути прекрасним. Дні минали у горах, де вони розчищали засипані входи у старі штольні і пробивали нові шурфи, або на спусках у долину, де прокладали широку дорогу,— на чудовому повітрі, вже м'якому і вологому від наближення пори танення снігів. Вони платили гроші робітникам і розпоряджались тут, як боги. Вони знаходили роботу для всіх — і для чоловіків, і для жінок. З чоловіків формували пошукові загони і засилали їх у гори, де ті залишалися тижнями, із жінок групували допоміжні колони, і ті тягли на собі робочий інструмент та провіант, виснажені, по ледь помітних гірських стежинах. Кам'яна будівля школи була пристосована під факторію, де зберігали-

¹ Гора в Південному Тіролі.

ся продукти та інші товари; там владний чоловічий голос поіменно викликав жінок, які базікали, очікуючи своєї черги, і великі заплічні корзини вантажилися щоразу до тих пір, доки не підгиналися коліна і не видувалися жили на шії. Навантажать отак міцну красиву молодицю — і вона, вирячивши очі, з напіввідкритим ротом, стає у ряд, і за знаком господаря ці притихлі тварини одна за одною починають повільно переставляти ноги, піднімаючись угору довгими зміїстими стежками. Вони несли дорогоцінний вантаж: хліб, м'ясо, вино (залізних інструментів ніхто точно не рахував), тож, крім грошової платні, їм перепало немало і з того, що могло знадобитися в господарстві, і вони тягли нелегкий вантаж охоче, ще й дякували чужинцям, котрі принесли благословення у ці гори. Виникало чудове почуття; тут прибульця не оцінювали, як повсюди у світі, що воно за чоловік, — надійний, сильний і небезпечний, чи тендітний і красивий, — тут, якою б людиною він не був, його зустрічала любов, тому що з ним прийшло благословення; любов бігла попереду, як герольд, чекала його всюди, як свіжа постіль на гостя, і кожен погляд був гостинним запрошенням. Жінки виявляли ці почуття невимушено, але іноді серед луку раптом траплявся старий селянин і вітально помахував косою, як живий образ смерті.

У цьому кінці долини жили своєрідні люди. Їхні предки, рудокопи, прибули сюди з Німеччини ще за часів Тридентського собору, і з тих пір вросли в тутешню землю обвітраним німецьким камінням. Колишні звичаї вони напівзберегли, напівзабули, а те, що зберегли, схоже, і самі не розуміли. Навесні бурхливі ручаї з гір розмивали ґрунт під ногами, деякі будинки, що стояли раніше на пагорбах, зависали на краю прірви, а їх це не турбувало; каламутні хвилі нових часів приносили у їхні оселі різноманітні речі. Тут можна було побачити дешеві поліровані шафи, жартівливі поштові листівки та олеографії, але іноді траплявся кухонний посуд, яким, можливо, користувалися ще за часів Мартіна Лютера. Власне, ці люди були протестантами; і хоча тверда впевненість у своїй вірі зберегла їхню породу від італійського впливу, добрими християнами вони не були. Оскільки вони були бідні, то майже всі чоловіки одразу ж після одруження залишали своїх жінок та вируждалися на довгі роки до Америки; звідти вони привозили додому жалюгідні заощадження, звичаї міських борделів та скептицизм, але аж ніяк не гострий розум цивілізації.

Відразу після прибуття Гомо почув одну історію, яка надовго заволоділа його уявою. Це сталося не дуже давно, у минулі десять-п'ятнадцять років; один селянин, котрий був довгий час відсутній, повернувся з Америки до своєї жінки. Якийсь час вони раділи тому, що знову разом, і все було гаразд, поки не розтанули останні заощадження. Чоловік даремно чекав нових надходжень, що загубились десь на шляху з Америки, а тоді спорядився, як і багато інших земляків, заробляти собі на життя, торгуючи дрібним крамом; а жінка залишилася доглядати убоге господарство. Але назад він вже не повернувся. Тим часом через кілька днів на одному віддаленому хуторі з'явився ще один селянин, що повернувся з Америки, на рідкість точно вирахував, як давно вони не бачились, попросив приготувати такі самі страви, як вони їли у день розлуки, все знав навіть про корову, якої давно вже не було у дворі, зумів по-батьківськи поладити з дітьми, яких послали йому небеса, інші, ніж ті, що сяяли всі ці роки над його головою. Але і цей селянин, сито і вільно поживши якийсь час, подався у мандри із крамом і тільки його й бачили. Так само повторилося в околиці втретє, а тоді і вчетверте, поки хтось не здогадався, що це був пройдисвіт, котрий працював за океаном разом з їх чоловіками і все у них випитав. Врешті-решт його посадили у в'язницю, і більше він не з'являвся. Всі жінки за ним жалкували, тому що кожна хотіла запопасти його ще на пару днів і зіставити точніше зі спогадами, щоб не зносити глузувань даремно; кожна з них, як тепер з'ясувалося, відразу ж відчула щось непевне, але жодна не була настільки впевнена у своїх підозрах, щоб здійсмати через це галас і обмежувати права законного господаря, котрий повернувся після довгої розлуки.

Ось такі були вони, ці жінки. Їхні ноги виглядали з-під коричневих вовняних спідниць із червоною, синьою або жовтогарячою облямівкою, завширшки з долоню, а хустки, якими вони запиналися, зі схрещеними на грудях кінцями, були з дешевого набивного ситцю, із сучасним фабричним малюнком, але щось у

кольорах чи, може, у поєднанні візерунків раптом повертало на кілька століть у минуле. І справа була не лише в старовинній селянській одежі, а в самому їх погляді, який промандрував через віковічні далі і дійшов до сьогоднішнього дня, потьмянілий і вищвілий, але співрозмовник ще досить сильно відчував його магічний вплив, коли дивився в очі жінкам. Вони взували черевики, вирізані, як човни, із суцільного шматка дерева, упоперек підошов, зважаючи на погані кам'янисті дороги, кріпилися дві ножеподібні залізні пластинки, і на них жінки виступали, наче японки, у своїх синіх і коричневих панчохах. Коли їм доводилося когось чекати, вони не сходили на узбіччя, а сідали на втоптаній землі, посеред стежини, підтягуючи коліна високо, як негри. А коли траплялося їм підніматися у гори на віслюках, то сідали не боком, звисивши спідниці, а по-чоловічому стиснувши голими стегнами гострі краї дерев'яних в'ючних сідел; вони знову без будь-якого сорому неймовірно високо задирали коліна і ніби пливли вперед, ледь похитуючись корпусом у заколисливому ритмі.

Разом з тим їхня привітність і люб'язність були такі невимушені, що часом дивували. «Заходьте, будь ласка!» — говорили вони, величні, як герцогині, коли чули стук у двері своїх сільських осель; або, скажімо, зупинишся на хвилинку з ними побазікати, а одна раптом запропонує з найвишуканішою чемністю і стриманістю:

— Чи не потримати вам пальто?

Коли доктор Гомо сказав якомсь привабливому чотирнадцятилітньому дівчиську: «Ходімо у сіно!» — сказав тому, що раптом здалося йому в цю хвилину таким самим природним лягти на сіно, як тварині застромити носа в корито, — дитяче личко під гострим дашком успадкованої від прабабусь хустини зовсім не злякалось, а тільки весело пирхнуло, маленькі черевички-човники розвернулися на п'ятках і задерли передки вгору, і дівчисько, здавалось, ось-ось разом з граблями гепнеться відстовбурченим задком на покіс; все це мало лише виявити зворушливо незграбне здивування перед чоловічою хіттю, — комічна опера, та й тільки! Іншого разу запитав він дебелу селянку, схожу на німецьку вдовицю із трагедії:

— Ти ще незаймана, га? — і взяв її за підборіддя, знову ж таки тільки тому, що начебто заведено було кидати жарти з грубуватим чоловічим душком.

А вона, навіть не пробуючи звільнити підборіддя з його руки, серйозно відповіла:

— Звичайно.

Гомо сторопів.

— Ти ще дівчина? — на правду здивувався він і засміявся. Вона реготнула. — Скажи?! — підступив він до неї вже наполегливо, грайливо поплескавши по щоці. Тоді вона дмухнула йому в обличчя і засміялась:

— Була!

— Якщо прийду до тебе, що я отримаю? — питав далі.

— Що вам буде завгодно.

— Все, що захочу?

— Все.

— Справді все?

— Все! Все!! — і це було зіграно так щиро і пристрасно, що ця театральність на висоті тисячі шестисот метрів над рівнем моря знову збентежила його. З того часу його переслідувало відчуття, що тутешнє життя, ясне і духмяне, не схоже на попереднє; зовсім не реальність, а легка повітряна гра.

А вже настало літо. Коли він вперше побачив літери, виведені на конверті його хворим сином, він ніби злякався — його пройняло тремтіння щастя і потаємного володіння; те, що вони знали тепер, де він перебуває, здавалось йому неймовірною підтримкою і ствердженням. Він тут, — о, тепер їм усе відомо і нічого не треба пояснювати. Білі, фіолетові, зелені і брунатні слалися луки. Він відчував реальність свого існування. Казковий ліс із старих модрин, ніжно-зеленоголчастий, здіймався на смарагдовому схилі. Під мохом, можливо, ховалися фіолетові та білі кристали. В одному з куточків лісу струмок падав на камінь і розділявся на струмені, схожий на великий срібний гребінь. Він більше не відповідав на листи дружини. Серед таємниць цієї природи є і таємниця призначення. Є потаємний ніжно-пурпуровий пуп'янок, він існує лише для одного-однісінького чоловіка на

світі — для нього, так улаштував Господь, і хіба це не диво? Є прихована місцинка на тілі, яку не може бачити ніхто, крім нього самого. Все це здалося йому раптом таким чудово піднесеним і бездумним, як буває лише найширіша віра. І він тільки зараз усвідомив, що зробив, відокремившись від усього цим літом і дозволивши собі пливти за власною течією, що підхопила його. Поміж дерев із яскраво-зеленими бородами він опустився на коліна, широко розкинув руки, чого ніколи раніше не робив, і на душі було так натхненно, наче в цю мить хтось узяв його самого із його рук. Він відчував долоню коханої у своїй долоні, її голос лунав у його вухах, кожна клітина тіла трепетала ніби від недавнього доторку, він сприймав себе, наче якусь форму, створену іншим тілом. Але він уже відторгнув своє життя. Його серце стиснулося перед коханою, стало убогим, як жебрак, і в душі зрушилися клятви, і сльози готові були пролитися. І все ж він розумів, що не повернеться назад, і дивним чином його збудження було невіддільне від образу луків, що квітли навколо лісу, і ще, всупереч млосному очікуванню майбутнього, передчуття, що саме тут, серед анемон, незабудок, орхідей, тирличу та розкішного, брунатно-зеленого шавлю, йому судилося лежати мертвим. Він простягся навznak на мохові. «Як взяти тебе з собою?» — питав Гомо. Його тіло було сповнене дивною втомою, як застигле обличчя, що розслабилось в усмішці. Він завжди вважав, що живе реальним життям, але чи могло бути щось більш нереальне, ніж те, що одна людина була для нього чимось іншим, ніж решта. Що серед безлічі тіл було одне, від якого його внутрішня сутність була залежна майже так, як від власного тіла? Чужі голод і втома, слух і зір нерозривно переплелися з його власними. Поки дитина підросала, це почуття з'єдналося із низкою земних турбот і задовольень, як таємниці землі врастають у деревце. Дитину він любив, але було очевидним те, що син переживе їх, і так само очевидно і те, що своєю появою на світ він умертвив якусь частину буття Гомо. Його раптом кинуло в жар від нової думки. Він не був непохитний у вірі, але в цю мить, здавалося, став просвітленим. У безмежній ясності почуттів думки ледве миготіли, як чадні свічки, і сяяло лише одне величне, омите живою водою юності слово: возз'єднання. Він візьме її навіки з собою, — і в ту мить, коли це подумав, зникли усі дрібні спотворення в образі коханої, що з'явилися були з часом, і ніби настав вічний перший день. Пішли в небуття усі буденні розрахунки, кожна можливість пересичення і зради (хто ж пожертвує вічністю заради кільканадцяти легковажних хвилин?) — уперше в житті він безумовно і неспростовно пізнав кохання як небесну святиню. Він усвідомив своє особисте провидіння, що благословляло його одного та спрямувало його життя у цю пустелю самотності, і вже не тільки як земне багатство, а як для нього одного призначений чарівний світ відчув він повну золоту і самоцвітів землю під ногами.

Відтепер його не полишало відчуття, що він, як від хворобливої негнучкості коліна або від важкого рюкзака, звільнився від тягаря залежності — від бажання бути живим, від боязні смерті. Сталося не так, як він завжди думав, що коли людина у розквіті сил відчуває наближення кінця, вона насолоджується життям ще більш нестримно і ненаситно, — ні, він просто відчув раптом повну розкутість, божественну полегкість, що звеличувала його до султана над власним існуванням.

Хоча бурильні роботи поки що не дали результату, люди в таборі жили життям справжніх золотошукачів. Один сільський хлопець почав був красти вино — це був злочин проти спільних інтересів, сувора кара зустріла б загальну підтримку, і хлопця привели із зв'язаними руками. Моцарт Амадео Хоффінготт дав розпорядження для перестрашу прив'язати його на добу до дерева. Коли десятник приніс мотузку, багатозначно помахав ним і спочатку почепив на гвіздок, хлопець задрижав усім тілом, бо вирішив, що його збираються повісити. Так само — хоч це і значно важче пояснити — тремтіли коні, котрих присилали як допоміжну тяглову силу чи приганяли на кілька днів з гір для того, щоб їх доглянути і підгодувати: вони збивалися в гурт у видолинку або лягали на траву, але розташовувалися вони, хоч на перший погляд хаотично, завжди ніби вглиб, до центру, так, що виникала думка про дотримання якогось таємного естетичного закону, схожого на той, за яким розмішувалися зелені, сині і рожеві будиночки на схилі Зельвоту. Коли ж їх на горі, в одному з гірських котлованів, прив'язували на ніч по двоє чи по троє до поваленого стовбура, то варто було комусь,

піднявшись о третій, ще при світлі місяця, вирушити в путь і о пів на п'яту пройти мимо них, вони проводжали його поглядом, і у примарному світлі раннього ранку людина відчувала себе думкою, що пропливає у їхній повільній свідомості. Крадіжки і взагалі деякі дивацтва тривали, тому учасники експедиції скупили всіх собак в околиці, щоб використати їх для охорони. Спеціально влаштували вилазки і притягували їх зграями, по двоє, троє на одному мотузку, без нашійників. Зрештою, в таборі виявилось скільки само собак, як і людей, і вже було незрозуміло, яка з цих груп почуває себе тут господарем, а яка — всього лише милостиво пригрітим дармоїдом. Серед собак були благородні мисливські пси, представники венетійської породи, яких ще подекуди тримали у цих місцях, і задерикуваті дворняги, що кусалася, як злі мавпочки. Вони теж стихійно об'єднувалися в групи і трималися згуртовано, але час від часу всередині груп несамовито накидалися один на одного. Деякі були зовсім виснажені, інші відмовлялися від їжі; одна невеличка біла собачка вчепилася кухареві в руку, коли той ставив перед нею миску з м'ясом і супом, і відкусила йому пальця.

О пів на четверту ранку було вже досить світло, але сонце ще не сходило. Проходячи у горах мимо хиж пастухів, можна було побачити корів, що лежали, дримаючи на лугах. Підбгавши ноги і схиливши набік крижі, вони лежали величезними матово-білими, ніби кам'яними, брилами і не дивилися ні на перехожого, ні вслід йому, а спрямовували непорушний погляд назустріч очікуваному світлу, їхні шелепи монотонно повільно перетирали жуйку і, здавалося, що тварини моляться. Людина проходила поміж них, ніби через коло якогось присмеркового величюного існування, а коли, пройшовши, оглядалася на них з гори, вони здавалися недбало розкиданими скрипковими ключами, які утворювалися лінією хребта, задніх ніг і хвоста. Взагалі, життя було насичене різними подіями. То хтось ламав ногу, і двоє товаришів несли його на руках, або зненацька лунав крик: «Во-о-о-го-онь!» — і всі бігли шукати прихистку, бо це означало, що зараз буде підірвано валун, який заважає прокладанню дороги. Перші краплі дощу тільки що пройшли по траві вологими дотиками. Під кушем на протилежному березі струмка горіло багаття, про яке забули за новими клопотами, хоча доти йому надавалося важливого значення; як самотній спостерігач, залишилась біля нього лише юна береза. На цій берізці висіла підвішена за ногу чорна свиня. Багаття, берізка і свиня залишилися тепер на самоті. Ця свиня почала верещати ще тоді, коли один із чоловіків тягнув її за мотузку, ласкаво умовляючи не опиратися. Потім вона заверещала голосніше, побачивши двох інших чоловіків, котрі радісно мчали до неї. Скімлила жалібно, коли її схопили за вуха і без зайвих церемоній поволокли далі. Вона впиралася усіма чотирма, але біль у вухах змушував її короткими стрибками рухатися вперед. На другому кінці мосту стояв наготові іще один, з мотикою, і гострим лезом різонував тварину проти лоба. З цієї миті все пішло значно спокійніше. Передні ноги підломилися водночас, і свиня зойкнула знову, тільки коли ніж пронизав їй горло; цей вереск звився як пронизливий звук труби, що перейшов у булькіт і затих з останнім патетичним хрипом. Все це Гомо бачив уперше в житті.

Коли наставав вечір, усі збиралися в будиночку парафіяльного пастиря, де винаймали одну з кімнат під казино. Слід сказати, що м'ясо, яке їм постачали двічі на тиждень, у дорозі встигало часом трохи зіпсуватися, і нерідко траплялися випадки легкого шлункового отруєння. І все-таки як тільки спадали сутінки, всі сходилися сюди з маленькими ліхтариками, спотикаючись на стежинках, яких майже не було видно. Хоча природа навколо вражала красою, вони ще більше, ніж від можливого отруєння, страждали від спустошеності і туги. Цю порожнечу намагалися залити вином. Через деякий час у пастирській кімнаті лягала хмара суму і танцювальної музики. Звук грамофона плив, ніби позолочений бляшаний віз над м'яким казковим лугом, сповненим зірками. Точилася пустопорожня балачка. Та й про що вони могли говорити: учений геолог, підприємець, колишній тюремний інспектор, гірський інженер та майор у відставці? Вони спілкувалися за допомогою знаків — навіть якщо це були слова: слова задоволення, відносно-го задоволення, туги — звіряча мова. Часто вони з непотрібною гарячковістю починали сперечатися з будь-якого питання, що нікого безпосередньо не стосувалося, доходили навіть до взаємних образ, а наступного дня від одного до другого бігали секунданти. Тоді з'ясовувалося, що, власне кажучи, ніхто взагалі не має

няких претензій. Вони робили це тільки для того, щоб згаяти час, і, хоча ніхто з них не розумів, що це значить — добре провести час, вони нарікали, що їх оточують грубіяни, різники, і озлоблювалися один проти одного.

Всюди була якась душевна монотонність — Європа. Така собі невизначена бездіяльність, як і невизначені справи. Туга за жінками, дитиною, затишком. Все це у суміші з уривками грамофонних мелодій: «Роза, ми їдем у Лодзь, Лодзь, Лодзь...» або «Прийди ж в улюблену альтанку...» Астральний запах пудри, газу, туман далекого вар'єте і європейської сексуальності. Непристойні анекдоти супроводжувалися вибухами сміху і починалися завжди одною і тією самою фразою: «Іхав якось один жид залізницею...»; тільки одного разу спитав хтось: «А скільки ж пацючих хвостів треба викласти від Землі до Місяця?» Запанувала тиша, а майор поставив арію з «Тоски» і, поки грамофон шипів, набираючи обертів, меланхолійно мовив: «Хотів я колись одружитися з Жеральдиною Фаррар». Тоді з грамофонної труби вихлюпнувся у кімнату її голос і, ніби на ліфті, піднявся угору жіночий голос, що збуджував п'яеньких чоловіків, ліфт мчав у височінь як навіжений, і, не досягнувши мети, опускався знову і пружинив у повітрі. Повітряна хвиля роздимала її спідниці, і тебе ніби кидало вгору-вниз, на мить ти завмирав, вслухаючись у протяглий тон, знову злітав і падав разом з ним, охопленний знемогою, і ще трепетав у конвульсії насолоди, і проливався знову: це була оргія хіті. Гомо відчував, що це була така сама оголена хіть, якою були просякнуті всі сфери міського існування, невіддільна від убивства, ревнощів, повсякденних справ, автоперегонів,— о, це була вже і не хіть, а жага пригод,— ні, не жага пригод, а, мабуть, меч помсти, ангел смерті, безумство небес, війна! Із липучки для мух, що їх багато висіло під стелею, перед ним на стіл упала муха і, паралізована отрутою, лежала на спині; світло гасової лампи вливалось у ледь помітні зморшки на цераті, і вони виглядали так сумно, наче зібгані після дощу сильним вітром. Муха зробила кілька кволіх зусиль, щоб перевернутися, але з кожним разом ставала все слабшою, а інша, бігаючи по цераті, час від часу підбігала до неї подивитися, як справи. Гомо пильно спостерігав за ними, тому що мухи були тут справжньою мукою. Коли прийшла смерть, умируща гречно склала загостреною пірамідкою всі свої шість лапок, молитовно підняла їх догори і померла на темній світляній плямі церати, як на тихому цвинтарі, який, хоч у своєму вимірі, але існував якось коротку мить. Хтось тим часом розповідав: «Між іншим, було точно підраховано, що в усьому банківському домі Ротшильда не знайдеться стільки грошей, щоб купити білет третього класу до Місяця». Гомо прошепотів до себе: «Убивати — і відчувати Бога; відчувати Бога — і все-таки убивати?», і шигликом вказівного пальця кинув муху прямо в обличчя майору, що сидів навпроти; це спричинило сварку, що не втихала до наступного вечора.

На той час він уже досить давно був знайомий з Гріджією, можливо, майор теж її знав. Її звали Лене Марія Ленці; це ім'я звучало, як Зельвот та Гронляйт або як Мальга Мендана, і нагадувало кристали аметисту і гірські квіти, але йому більше подобалося називати її «Гріджія»¹, розтягуючи «і» та вимовляючи «дж» з придыханням; так називала вона свою корову. Вона сиділа край пасовиська у фіолетово-коричневій спідниці й хустині у крапочку, задерши догори закруглені передки голландських дерев'яних черевиків, склавши руки на строкатому фартусі; і виглядала так природно мило, як тонесенький отруйний грибочок, час від часу погукуючи на корову, що паслася внизу на схилі. Власне кажучи, ті вигуки склалися тільки з чотирьох слів «Гей-га!» і «Гей-гей!»,— що значило «Іди сюди!» та «Іди нагору!» — якщо корова заходила надто далеко вниз; коли ця коров'яча муштра не спрацьовувала, то звучали ще більш обурені слова: «Ну, чортяко, ось я тобі!», і врешті, з лайкою, вона сама камінцем скочувалася вниз по схилу, озброєна першою-ліпшою палицею, яку жбурляла вслід Гріджії, підбігши на достатню відстань. Оскільки Гріджія виявляла виразну схильність знову і знову прямувати у долину, ця вистава повторювалася з усіма подробицями із рівномірністю годинникового важка, що періодично опускається і підтягується. Все це захоплювало його своєю райською бездумністю, і він, піддражнюючи, саму її став називати Гріджією. Він не міг утамувати млосного бит-

¹ Від італ. grigia — сіра.

тя свого серця, коли наближався до фігурки на лузі; так б'ється воно, коли раптово входиш у духмяний ялиновий запах або в пряні випари, що підіймаються від землі у лісі, повному грибів. В глибині цього відчуття завжди ховався таємний страх перед природою, бо не слід дурити себе щодо природи, ества — вони насправді найменш природні; природа земна, жорстока, отруйна і таємнича скрізь, де людина не має влади над нею. Можливо, саме це і лягло в основу його зв'язку з селянкою, а з іншого боку, це було також невтомне здивування, тому що вона таки була Жінкою. Адже кожен здивувався б, побачивши серед лісової гушавини пані, котра сидить із філіжанкою чаю в руках.

«Будь ласка, заходьте,— так само промовила і вона, коли він уперше постукав у її двері. Стоячи біля плити, вона мішала ложкою у киплячому горщику; а що відійти не могла, то просто ввічливо показала на кухонну лавку і тільки трохи пізніше, посміхнувшись, витерла руку фартухом і подала гостю; у неї була міцна, добре сформована рука, оксамитно-шорсткувата, як найтонший наждачний папір або садова земля, що вільно тече між пальцями. А обличчя було ледь усміхнене, з тонкою, граційною лінією овалу, якщо дивитися трохи збоку; особливо йому сподобався її рот. Цей рот був вигнутий, як лук Купідона, але, крім того, міцно стиснутий, наче щойно проковтнув слину, і крізь ніжність проступала грубувата рішучість, а з цієї рішучості своєю чергою,— ледь вловний натяк на веселощі, що чудово пасував до черевиків, із яких її фігурка виростала, ніби з диких коренів. Їм треба було владнати з нею якусь справу, а коли вони стали прощатися, вона знову усміхнулася, і йому здалося, що її рука затрималася у його долоні на мить довше, ніж спочатку. Ці враження, що в місті були б зовсім незначними, тут, у глушині, ставали струсом, не меншим, ніж коли б дерево схотіло поворухнути гілками без вітру або порозумітися з пташкою.

Незабаром після цього він став її коханцем, коханцем сільської жінки; ця важлива зміна зачепила його за живе, бо це відбулося не за його волею, а проти неї. Коли він прийшов удруге, Гріджія відразу ж сіла поруч із ним на лавку, і коли він, щоб перевірити, як далеко вже можна зайти, поклав руку їй на стегно зі словами: «Ти тут найкрасивіша»,— вона не відвела його руки, а просто поклала зверху свою, і це виглядало як згода. Тоді він поцілував її, і вона після цього злегка прицмокнула — так задоволено відриваються уста від чаші з водою, до країв якої жадібно припадали. Його навіть трохи налякала така вульгарність, і він не розсердився, коли вона відхилила його подальший наступ; він не розумів, чому вона це зробила, адже не знався на тутешніх звичаях і не усвідомлював, де ховаються небезпеки, тому навіть із певною цікавістю утішився тим, що отримав надію на майбутнє. «На сіннику»,— сказала Гріджія, і, коли він уже стояв на порозі й казав: «До побачення!»— вона додала: «До швидкого побачення»,— і всміхнулася.

Він ще не встиг дійти до дому, як відчув, що щасливий від того, що відбулося,— так спиртне починає діяти лише через певний час. Пропозиції піти на сінник він радів, як дитячим хитрошам: відчиняєш важенні дерев'яні двері, причиняєш щільно за собою і з кожним градусом їхнього повороту в завісах темрява навколо густішає, поки не опинишся на дні коричневого, вертикально стоячого густого мороку. Він згадав їхній поцілунок, знову почув її прицмокування — ніби хтось оповив його чарами. Він спробував уявити собі майбутнє побачення і знову згадав селянську манеру їсти: вони жують повільно, плямкаючи, смакуючи кожен шматочок; достоту так і танцюють, крок за кроком і, мабуть, все інше роблять так само; при цьому в нього навіть ноги заціпили від збудження — ніби його черевики потихеньку почали вростати у землю. Жінки опускають повіки, і лице стає непроникним, неначе захисна маска, щоб їм не заважали недоречними виявами цікавості; вони залишаються на краю стогону, завмерши непорушно, як жуки, що прикидаються мертвими, усім еством зосереджуючись на тому, що з ними відбувається. Так воно і сталося: Гріджія краєм підощви згребла до купи трохи сіна, що залишилося з зими, і, нахилившись, щоб підняти поділ слідниці, востаннє посміхнулася, ніби пані, котра поправляє під'язку на панчосі.

Все сталося так просто і було таким самим чарівним, як коні, корови і заколота свиня. Коли вони лежали за балками на сіннику і знадвору долинав тупіт важких черевиків, у Гомо, поки цей звук наближався по кам'яній стежці, вистукував мимо і стихав у даліні, кров підступала аж до горла. А Гріджія, здава-

лось, вже на третьому кроці здогадувалася: сюди завітають черевики чи ні. Вона знала дивні слова, наприклад, казала «кісники» замість «стрічки», «глечик» був «збанком». «Бач, який причмелений,— дивувалась вона, сама прийшовши напівсонна.— А я прилягла трохи та й закуняла».

Коли він якось погрожував їй, що більш не прийде, вона засміялась: «Якось уже заманю!», і тоді він відчув себе переляканим і щасливим водночас, а вона, мабуть, це помітила, тому що запитала: «Що, жаль бере? І дуже жалкуєш?» Ці слова були, як візерунки на фартухах і хустках або кольорових облямівках на подолі,— трохи побляклі, бо прийшли з далеких мандрівок і, хоч трохи вже пристосувалися до сучасності, проте залишилися таємничими гостями. Вони так і сипалися з її вуст, і, цілуючи ці вуста, він даремно намагався зрозуміти, любить він цю жінку чи просто йому явилось чудо і Гріджія всього лише частина таємниці, що віднині і навіки пов'язує його з тією, єдиною, коханою. Одного разу Гріджія заявила йому відверто: «А думаєш ти про інше, по очах бачу»,— і, коли він поспіхом вигадав якусь відмовку, сказала зневажливо: «Ох, це тільки скюз». Він запитав, що це має означати, але вона не хотіла нічого пояснювати, і йому довелося довго розмірковувати, перш ніж, розпитавши її докладно, він здогадався, що років двісті тому тут жили ще й французькі рудокопи, і скоріше за все це слівце походило від «ексюз»¹. Але, можливо, і тут ховалося щось складніше.

Все це можна відчувати гостро або не дуже. Можна мати принципи, і тоді це буде виглядати як невинна естетична розвага, про яку приємно згадати. А можна не мати жодних переконань або відчувати, що вони втратили свою вагу, як сталося з Гомо перед від'їздом, і тоді, ймовірно, ці чужі, дивні враження заволодіють душею, покинутою напризволяще. Але якогось нового, щасливого, честолобного і стійкого відчуття свого «я» вони йому не давали, а тільки осідали окремими красивими плямами всередині того повітряного обрису, котрий раніше був його тілом. За якимись невловними прикметами Гомо відчував, що скоро помре, він тільки не знав, як і коли. Його колишне життя втрачало силу; воно стало, неначе метелик, що слабшає з кожним осіннім днем. Іноді він говорив про свої відчуття з Гріджією, кожного разу дивуючись її здатності перейматися чужими турботами: з якоюсь шанобливістю, делікатністю і без найменшої образи. Вона ніби вважала зовсім природним, що десь поза її горами жили люди, котрих він любив більше, ніж її, Гріджію, котрих він любив усією душею. І він відчував, що ця його любов не слабшає, а, навпаки, стає все міцнішою і свіжішою; вона не в'яне, не блідне, але чим глибшою вона ставала, тим швидше втрачала здатність спрямовувати його до чогось або від чогось утримувати. У ній була невагомість, що межувала з чудом, і свобода від усього земного, яку усвідомлює тільки той, кому довелося звести рахунки з життям і залишалося тільки чекати близької смерті; і хоча його здоров'я завжди було міцним, зараз він відчував якесь оновлення, що пронизало його, наче каліку, котрий зненацька відкинув милиці і пішов.

Все це посилилося, коли прийшов час косовиці. Сіно лежало вже скошене і сухе, залишалося зв'язати його і підняти нагору зі схилів. Гомо дивився з найближчого пагорба на луки, що розкинулися ввись і вишир, як розмах гойдалки. Молоденька селянка, зовсім сама, на луках,— яскрава строката лялечка під безмежним скляним куполом небес,— намагається зв'язати величезний сніп. Стає на коліна в купу сіна, обома руками гребе його до себе. Лягає, дуже чутливо, на сніп животом і обхоплює його знизу. Перевертається на бік, хапає однією рукою, доки може дотягнутися. Знову заповзає нагору — спочатку одним коліном, потім обома. Це нагадує Гомо щось від жука, якого називають «пильщиком». Насамкінець вона підсувається під обв'язаний мотузкою сніп і повільно розгинається разом з ним. Сніп значно більший за строкату тонку постать, що його несе,— чи це була не Гріджія?

Коли Гомо, шукаючи її, проходив уподовж довгого ряду копиць, складених селянками вздовж рівного краю схилу, жінки якраз влаштувалися перепочити; він був приголомшений: вони лежали на невеликих купках сіна, як статуї Мікеланджело у флорентійській капелі Медічі,— рука підпирає голову, а тіло ніби рухається у невидимому потоці. А якщо під час розмови їм доводилося сплюнути,

¹ Від фр. «excuse» — вибачення, відмовка.

вони робили це дуже манірно: висмикували трьома пальцями пучок сіна, плювали в середину і знову застромляли сіно назад; це могло здатися смішним, але того, хто був серед них ніби вже своїм,— а таким і був Гомо, що шукав Гріджію,— такі грубі манери відлякували. Втім, Гріджія рідко була серед них, а коли він нарешті її знайшов, вона сиділа на картопляному полі й посміхалася йому назустріч. Він знав, що на ній всього дві спідниці і що вона сидить просто на сухій землі, яку пересипає поміж тонкими загрубілими пальцями. Але це уявлення вже не було для нього незвичним, все його ество давно звикло до відчуття доторку землі до тіла, і, можливо, він зустрів її не на полі і не під час косовиці; всі враження і дні якимось дивно сплїталися разом.

Сінники повні. Крізь щілини поміж балок струмує срібне сяйво. Сіно випромінює зеленкаве світло. Під дверима тягнеться широка золота смуга.

Усюди витає кислуватий запах сіна, п'янкий, як у негритянських напоїв, приготованих із м'якоті фруктів і людської слини. Варто згадати, що ти живеш тут, у глушині, і вже сама ця думка викликає сп'яніння від задухи в обмеженому просторі, доверху набитому сіном.

Немає опори, надійнішої за сіно. Грузнеш у ньому по кісточки, але відчуття надійності не покидає тебе. Лежиш у ньому, як на божій долоні, і можеш показатися, як цуценя або поросля. Лежиш похило, майже вертикально, як святий, що в зеленій хмарі зноситься на небеса.

То були дні весіль, дні небесних мандрівок.

Але якимось Гріджія заявила: далі так не піде. Даремно він намагався примусити її пояснити чому. Суворо стиснуті уста, вертикальні зморщечки між бровами, що зазвичай з'являлися лише тоді, коли вона розмірковувала, на якому сіннику ліпше всього зустрїтися завтра, тепер, схоже, віщували близьку негодю. Може, про них пішли передсуди? Але сусіди, навіть якщо і помічали щось, завжди усміхалися так, як усміхаються, дивлячись на приємні речі. У Гріджії нічого не можна було допитатися. Вона обмежувалася відмовками, стала рідше потрапляти йому на очі і берегла свої слова, як недовірливий селянин.

Одного разу Гомо справді занепокоївся. У нього сповзли гамаші, і він прихилився до тину, щоб їх підтягнути, і тут одна селянка, що проходила мимо, дружньо сказала: «Та чого там, залиш так, однак ніч надворі». Це було неподалік від будинку Гріджії. Коли він розповів їй про це, вона сказала згорда: «На селі балачок, як на небі зірочок»,— але при цьому проковтнула слину і замислилася. А він зненацька пригадав одну дивну селянку з видовженим ацтекським черепом, з чорним волоссям, розпущеним по плечах; вона завжди сиділа перед дверима свого будинку із трьома здоровими червоношоками дітьми. Вони з Гріджією щоразу неухважно проходили мимо, це була єдина не знайома йому жінка, проте, як це не дивно, він ніколи про неї не розпитував, хоча відразу звернув увагу на її зовнішність; здавалося, що здоровий вигляд дітей і дивно відсторонений вираз її обличчя виключали одне одного. Але зараз подумав, що це може становити небезпеку. Він запитав Гріджію, хто ця жінка, але та лише сердито повела плечима і процїдила крізь зуби: «Вона не знає, що говорить. Слово скаже — і лови його за горами!» При цьому вона енергійно крутнула пальцем біля скроні, ніби хотїла негайно і безповоротно знецінити свідчення цієї особи.

Оскільки ніщо не могло змусити Гріджію прийти знову на один із сінників поблизу села, Гомо одного разу запропонував їй піднятися у гори. Вона не виявила особливого бажання, а коли врешті-решт погодилася, то сказала з якимось особливим виразом, який Гомо тільки потім розтлумачив: «Добре вже, їти то їти».

Навкруги панував чудовий ранок, далеко внизу лежало море хмар і людей. Гріджія боязко обминула всі хати, а коли вони вийшли на відкриту місцевість, вона, колись чарівно безжурна у виборі місця для лобощів, почала тривожитися, ніби боялася чийогось гострого погляду. Йому було несила чекати; згадавши, що вони тільки-но проминули стару штольню, від розробки якої його людям довелося відмовитися, він потягнув туди Гріджію. Коли озирнувся востаннє, на одній із гірських вершин лежав сніг, внизу в сонячних променях переливалось золотом невеличке поле з копицями сіна, а над ними сяяло блїдо-голубе небо. Тут Гріджія знову сказала щось таке, що здалося йому сповненим таємного змісту; перехопивши його погляд, вона промовила ніжно: «А небо голубе залишимо вгорі, не-

хай собі красується», він не встиг запитати, що мали значити ці слова, бо вони якраз почали обережно, навпомацки пробиратися у вузьку п'ятьму.

Гріджія йшла попереду, і, коли невдовзі штольня розширилася, перетворившись на невелику печеру, вони зупинилися і обнялись. Земля під ногами здавалася сухою, вони лягли вниз, і Гомо навіть не відчув звичної для цивілізованої людини потреби спочатку присвітити сірником. І знову Гріджія, як м'яка суха земля, проникла в усе його ество, і він відчував у п'ятьмі, як вона застигає, тужавіє від насолоди, потім вони лежали поруч, не відчуваючи бажання розмовляти, і дивилися на далекий маленький прямокутник, за яким сліпучо сяяв сонячний день. Гомо згадував їх шлях сюди, бачив, як вони зустрічаються з Гріджією за селом, ідуть вгору, повертаються, піднімаються знову, бачив її блакитні панчохи, аж до жовтогарячих підв'язок під колінами, бачив, як вона пружно ступає у своїх кумедних черевиках, як він з нею зупиняється перед штольнею, бачив ландшафт із крихітним золотим полем і ...зненацька в освітленому отворі розрізнув силует її чоловіка.

Він ніколи раніше не думав про цього чоловіка, якого використовували для допоміжних робіт; і ось тепер він побачив його вилицювате обличчя бракон'єра з темними очима, що шукали здобичі, й раптом згадав, як одного-однісінького разу він чув його голос; це було, коли він вибрався із напівзаваленої штольні, яку слід було оглянути і ніхто інший на це не наважився; і то були слова: «От і побував на тому світі, а вертатися було таки важкувато». Гомо різко схопив пістолет, але в ту ж мить чоловік Лене Марії Ленці зник, і темрява навколо стала стіною. Гомо навпомацки добрався до виходу, Гріджія чіплялася за його одяг. Але він зразу ж переконався, що кам'яна брила, яка закриває вихід, занадто важка і в нього не стане сил зрушити її; він раптом зрозумів, чому чоловік так довго барився: йому потрібен був час для здійснення плану і колода, що правила за важіль.

Гріджія впала на коліна перед каменем, скиглила і шаленіла; це було безглуздо і гидко. Вона присягалася, що нічого поганого не зробила і ніколи більше не зробить, вона верещала, як недорізана свиня, тупо наскакувала на камінь, як перелякана коняка. Гомо відчував урешті-решт, що все так і мало статися,— просто він як освічена людина не міг відразу змиритися з думкою, що відбулося дійсно щось безповоротне. Він сидів, схилившись на стіну, і, застромивши руки в кишені, слухав зойки Гріджії. Потім прийшло усвідомлення власної долі; ще раз уявилося йому, як вона опускалася, нависала над ним багато днів, тижнів, місяців,— саме так, мабуть, починається сон, що триватиме довго. Він ласкаво обійняв Гріджію і, відірвавши від каменя, притягнув до себе. Потім ліг поруч і завмер. Раніше він, можливо, подумав би, що у такій вічній в'язниці любов має бути гострою і пронизливою, як укус, але тепер він забув про Гріджію. Вона віддалилася від нього, а може, він від неї, хоча він ще відчував її плече; все попереднє життя віддалилося настільки, щоб знати, що воно поруч, але вже ніколи не доторкнутися до нього рукою. Довгі години, а може, довгі дні і ночі, лежали вони непорушно, голод і спрага залишилися позаду, як неспокійний відрізок шляху, вони все слабшали, ставали легшими і мовчазнішими; вони ніби мандрували безмежними морями забуття із випадковими острівцями пробуджень. Якось він отямився, освітлений різким променем такого миттєвого пробудження; Гріджія зникла; безпомилкова впевненість підказала йому, що це сталося тільки що. Він посміхнувся: нічого не сказала йому про вихід, залишила його тут, як доказ для чоловіка!.. Він ледве піднявся і оглянувся навколо; і теж помітив тепер слабкий вузький промінь вдалині. Він спробував підповзти туди, в глибину штольні,— вони весь час дивилися в іншому напрямку. Він побачив вузьку щілину, яка, мабуть, вела вбік і зовні. Гріджія була тоненька і гнучка, але, можливо, і йому слід було зібрати останні сили і спробувати туди протиснутись. Це був порятунок. Але Гомо у цю мить був уже занадто слабкий, щоб повернутися до життя, він уже нічого не хотів чи не міг хотіти.

У цей самий час унизу Моцарт Амадео Хоффінгготт, зрозумівши очевидну марність усіх зусиль, марність розпочатої справи, віддавав наказ припинити роботу.